

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Науменко Наталії Олександрівни
«Особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та
гіперактивністю»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук за спеціальністю
19.00.04 – медична психологія**

Однією з медико-соціальних проблем, яка на сьогодні має державний рівень значущості, є необхідність покращання здоров'я дітей з порушеннями розвитку, в тому числі психічного, з одночасним підвищенням якості життя сімей, де народжується та виховується така дитина. Актуальність проблеми медико-психологічної допомоги дітям з різними клінічними формами гіперкінетичних розладів обумовлюється, з одного боку, великою поширеністю цієї патології серед дитячого населення України, з іншого – недостатньою ефективністю рутинних, як правило, фармакологічних підходів до їх лікування та реабілітації.

Проблема, якій присвячено дисертаційне дослідження Науменко Наталії Олександрівни на тему «Особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю», актуальна як в науковому, так і в практичному аспектах. Питання соціалізації дитини з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю, збереження її психічного здоров'я, набувають особливого значення, оскільки формування стійких особистісних розладів та девіантної поведінки у цієї категорії підлітків мають виражені негативні соціально-психологічні наслідки. Слід зазначити, що обраний дисертанткою теоретико-методологічний та методичний підхід до вирішення поставленої проблеми, цілком відповідає сучасним запитам і вимогам до наукового дослідження в психології.

Важливим науковим результатом роботи вважаємо визначення значущості ролі рефлексії та антиципації у становленні самосвідомості дітей з

синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю. Доведено, що ці діти недостатньо аналізують та інтегрують отриманий соціальний досвід в «Я-концепцію» внаслідок недостатності розвитку рефлексії та антиципації, що повністю обґрунтовано результатами емпіричного дослідження.

У дисертаційній роботі повністю розкрито як теоретичний, так і практичний аспекти проблеми, що вивчається. Зокрема, висвітлено основні підходи до дослідження самосвідомості, проаналізовано сучасну наукову літературу, означено дискусійні питання та тенденції. Дисертантка продемонструвала високий рівень аналізу та узагальнення, вміння робити самостійні висновки, засновуючись на значному обсязі наукових фактів та підходів до вивчення структури та закономірностей розвитку самосвідомості дитини.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, що включає 202 найменування, 5 додатків.

У вступі здобувач коротко характеризує актуальність теми, відзначає зв'язок дисертації з науковими програмами, науково-дослідними темами, формулює об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, наукову новизну і практичну значущість роботи, а також коротко характеризує методи дослідження.

В першому розділі «Теоретико-методологічні підходи до вивчення самосвідомості дітей раннього пубертатного віку з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю» розглядаються основні підходи до вивчення структурних особливостей самосвідомості, внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на формування самосвідомості дитини з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю (СДУГ), а також основні напрями та підходи до розвиваючої та психокорекційної роботи. На основі аналізу наукової літератури, дисертанткою розроблено структурно-динамічну модель самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю, яка відображає взаємодію складних соціальних впливів та процесів, що відбуваються у суб'єктивному просторі та «Я-концепції» дитини. Наявність цієї

моделі, яка відображає особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю, дозволяє більш послідовно та структуровано вивчити означену проблему та розробити систему психокорекційних заходів.

У другому розділі «Емпіричне вивчення функціонування самосвідомості у дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю» представлено організацію і методику дослідження, викладено особливості самосвідомості цієї категорії дітей та їх взаємозв'язок з рівнем сформованості рефлексії та антиципації. Вивчення особливостей самосвідомості ґрунтувалось на розумінні цілісності та взаємообумовленості всіх її компонентів, оцінка яких проводилась відповідно до представленої структурно-динамічної моделі.

Виявлено особливості, які відрізняють самосвідомість дітей зі СДУГ від їх здорових однолітків, зокрема: недостатність рівня сформованості рефлексії та антиципації, аморфність уявлень про себе, ситуативну зумовленість самооцінки, неадекватність рівня домагань та інше.

Результати емпіричного дослідження, проведеного Науменко Н. О., показали, що у дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю може формуватися різний рівень розвитку рефлексії та антиципації, що пов'язано з особливостями системи уявлень про себе, самооцінкою, рівнем домагань та рівнем соціальної адаптації дитини. Позитивної оцінки заслуговує те, що в ході виконання дисертаційної роботи здобувачем розроблено нові психодіагностичні методики, призначені для дослідження різних параметрів самосвідомості дитини, а також анкети для батьків, застосування яких дозволило оцінити рівень шкільної адаптації дитини, ставлення до неї у сім'ї тощо.

Таким чином, отримані в ході дослідження дані дозволили підтвердити висунуту гіпотезу про те, що у дітей раннього пубертатного віку з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю, недостатність усвідомлювання свого досвіду, оцінки можливостей та прогнозування наслідків своїх дій призводять до недостатності регулюючої функції самосвідомості.

Слід особливо відзначити, що дисертантка не зупинилась на констатації вищевказаних особливостей, а довела, що розвиток самосвідомості у підлітків з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю може бути забезпечено в ході психокорекційних заходів, спрямованих на вирішення комплексної задачі розвитку функцій аналізу, планування та гармонізації міжособистісних взаємин у мікросоціальному середовищі.

Проведене дослідження відрізняється глибиною, здобувач прагнула до максимально можливої об'єктивізації отриманих даних, різнобічного дослідження виявлених феноменів, ретельного аналізу одержаних результатів.

В третьому розділі «Система психологічної корекції самосвідомості гіперактивних дітей», представлено розроблену Науменко Н. О. систему заходів психологічної корекції порушень розвитку самосвідомості у дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю.

Викладено принципи психологічної допомоги, на яких ґрунтувалася розроблена методика, наведено інформацію про те, як відбувалась організація та проходили основні етапи психологічної роботи з корекції самосвідомості та розвитку рефлексії та антиципації. Описано зміст корекційної роботи та виділено завдання, вирішення яких досягалося при роботі з сім'єю, і окремо з батьками та дітьми, представлено основні технології та техніки психологічної допомоги цим сім'ям. Зокрема, система психокорекційних заходів з усією родиною та батьками включала три етапи: організаційний (обговорювались основні задачі спільної роботи, проводилась корекція очікувань батьків і т.д.), діагностичний (проводилось виявлення проблемних локусів в сімейних взаєминах та неконструктивних патернів дитячо-батьківської взаємодії) та власне корекційний.

Основною метою психокорекційних заходів у роботі заявлено розвиток саморегулюючої функції самосвідомості дітей, підвищення рівня рефлексії та антиципації, формування навичок саморегуляції, що зумовило б підвищення рівня адаптації дітей у школі та поліпшення міжособистісних взаємин в сім'ї через формування позитивного ставлення до себе, розвиток рефлексії та

антиципації. Ці задачі вирішувались за допомогою розробленої автором системи відповідних завдань та вправ, спрямованих на навчання навичкам планування своїх дій, реалістичної оцінки своїх можливостей, підвищення рівня усвідомленості уявлень про себе шляхом навчання навичкам ймовірнісного прогнозування щодо власних реакцій на різні події і реакцій інших людей, формування навичок пошуку рішень в конфліктних ситуаціях з урахуванням інтересів оточуючих людей.

В цілому, система психокорекційних заходів, що представлена у третьому розділі дисертаційної роботи, характеризується практичною спрямованістю, комплексним характером та оригінальністю підходів до розвитку рефлексії та антиципації у дітей. Дисертанткою було виділено типи неконструктивних реакцій батьків в ході формуючого експерименту, особливості реагування на них дітей та способи подолання проблемної поведінки.

Наведено результати формуючого експерименту, що підтверджують перспективність та ефективність розробленої системи психокорекційних заходів. Дисертанткою були отримані дані, що свідчать про позитивні зміни у рівні рефлексії та антиципації, а також про підвищення рівня адаптації у школі та зменшення кількості негативних поведінкових проявів у дитини.

В цілому, слід відмітити, що дисертаційна робота відзначається чіткістю і логічністю на кожному етапі її виконання – від обґрунтування наукового апарату дослідження, визначення актуальності теми, об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, методологічної бази до викладення розділів дисертації та її висновків.

Достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що сформульовані в дисертації, забезпечується опорою на нові теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, використанням комплексу психодіагностичних методик, адекватних об'єкту, предмету і завданням дослідження, а також сучасних підходів до кількісного та якісного аналізу даних.

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що він за структурою та змістом відповідає всім вимогам, які пред'являються до авторефератів. В його тексті відображено основні положення, зміст, результати і висновки проведеного Н. О. Науменко дисертаційного дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 публікаціях, з них – 5 статей у фахових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України, 1 – у закордонному виданні, 4 – тези доповідей на конференціях. Кількість публікацій, обсяг, якість та повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідають чинним вимогам. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Позитивно оцінюючи проведене дослідження, разом з тим, слід висловити певні зауваження і побажання:

1. Зважаючи на клінічну різноманітність досліджуваної категорії дітей було б доцільно виокремити групи відповідно до типу синдрому дефіциту уваги та гіперактивності. Зокрема, доцільно окремо розглядати особливості становлення самосвідомості у дітей зі змішаним типом синдрому дефіциту уваги та гіперактивністю, типом з перевагою гіперактивності / імпульсивності та типом з домінуванням дефіциту уваги.

2. Відомо, що у пацієнтів зі СДУГ мають місце різні порушення формування когнітивних функцій, як правило, на фоні нормативного інтелектуального розвитку. Видається доцільним проаналізувати взаємозв'язки формування самосвідомості з рівнем розвитку когнітивних функцій у цих дітей. Однак це актуальне питання залишилось поза межами роботи.

3. В багатьох дослідженнях доведена залежність формування самосвідомості дитини від домінуючого стилю виховання в сім'ї. В дисертації згадується про використання відповідних методик оцінки батьківського стилю

виховання, але хотілося б більш повного висвітлення результатів дослідження цієї актуальної проблеми.

4. Оформлення тексту роботи не є вільним від деяких стилістичних огріхів (використання русизмів, тощо).

Однак, ці зауваження та побажання мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, що рецензується.

На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертація Науменко Н. О. «Особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю» є завершеною самостійною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що дозволили вирішити актуальну для медичної психології задачу, а саме: виявлення особливостей самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю та розробку спеціальних психокорекційних заходів, спрямованих на її розвиток.

Таким чином, робота Науменко Н. О. «Особливості самосвідомості дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю» за актуальністю теми, науковою новизною, практичним значенням та рівнем впровадження отриманих результатів цілком відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.04 – медична психологія.

Офіційний опонент

завідувач відділу медичної психології

ДУ «Інститут неврології, психіатрії

та наркології НАМН України»,

доктор психологічних наук, професор

Л. Ф. Шестопалова
Шестопалова Л. Ф.